

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE GÖRÜLEN {+nI} İLĞİ HÂLİ EKİNİN KÖKENİ ÜZERİNE

Mehmet Vefa NALBANT*

Öz: Türk dili araştırmalarında ilgi hâli ekinin kökeni üzerine günümüze gelinceye kadar çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve bu ekin işlevleri ortaya konmuştur. Söz konusu ek, tarihî gelişim süreci içinde çok az değişikliğe uğramasına rağmen Çağatay Türkçesinde alışılmış şekillerinin dışında bir de {+nI} olarak tespit edilmiştir. Ekin bu şekli üzerine de farklı fikirler ileri sürülmüş olmakla birlikte kesin bir şey söylenmiş değildir. Biz de bu çalışma çerçevesinde bu ekin kökeni konusunda bugüne kadar söylenmiş olanların dışında yeni bir görüş ortaya koyarak bu konudaki çalışmalara farklı bir bakış açısı getirmeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Hâl Ekleri, İlgi hâli eki, Çağatay Türkçesi

On the Origin of Genitive Suffix {+nI} Determined in Chagatai Turkish

Abstract: Various opinions have been put forward in the Turkish language researches until the day-to-day on the root of the genitive and its functions have been revealed. The genitive suffix that we were talking about was here, it has undergone little change in the historical development process but has also identified as {+nI} at the Chagatai Turkish in addition to its usual forms. It have also been put forward different ideas on the subject, but nothing has been said for sure. We will also put forth a new outlook on this root of genitive {+nI} in addition to those mentioned so far, and try to bring a different perspective to the work on this subject.

Key Words: Case suffixes, Genitive suffix, Chagatai Turkish.

Giriş

Eklerin gelişimi dilin gelişiminin bir parçasıdır. Türkçe gibi eklemeli diller için sözcük türetme ve biçim dizimsel bağlantıların kurulmasında ekler çok büyük rol oynarlar. Hâl ekleri ismin fiille olan ilgisini fiilin istemine bağlı olarak kurmalarına rağmen ilgi hâli eki bunlardan farklı olarak ismin bir başka isimle ilgisini kurmak için kullanılarak değişik bir görünüm sergiler. Diğer yandan belirtme hâli ekiyle hem kökeninden kaynaklanan ortaklığı hem de tarihî lehçelerdeki fiillerin isteminden kaynaklanan işlevsel karışma ilgi hâli ekiyle ilişkili birtakım sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Çağatay Türkçesinde sıklıkla karşılaştığımız {+nI} ilgi hâli eki, belirtme hâli eki {+nI} ile de şekilce aynı olması nedeniyle kökeni konusunda sıklıkla tartışma yapılan bir ek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eke ilişkin çeşitli görüşlerden farklı, yeni bir bakış açısıyla ekin kökenini ortaya çıkarmak bu incelemenin temel konusu olarak belirlenmiştir.

0. İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine İleri Sürülen Görüşler

İlgi hâli, bir ismin başka bir isimle olan ilgisi olduğunu gösteren hal ekidir. Tekin'e göre bu ekin Ana Altayca'da {+n} şeklinde olduğu ve bağlayıcı ünlüyle {+In} şekline geliştiği genellikle kabul edilmiştir (Tekin, 2013: 157). Talat Tekin'in verdiği bilgilere

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü. Denizli/TÜRKİYE. E-posta: vnalbant@gmail.com ORCID No: 0000-0001-6987-5259

göre ekin $\{+In\}$ şeklinde görülen nazallık *bizin+ke*, *senin+ke* gibi daha eski şekillerde ortaya çıkan nazallaşmanın (biziñte, siziñte) sonucudur. Ünlülerden sonra görülen $\{+nIn\}$ ilgi hali eki ise, anıñ (a+nıñ), seniñ (se+nıñ) gibi sözcüklerdeki yanlış heceleme sonucu meydana gelmiş olmalıdır. Yakutçada ilgi halinin iyelik gövdelerinin çekiminde ve sadece üçüncü kişi ile bitenlerde belirtme hâli şekli ile aynı olan, *-n* şeklinde bir ilgi şeklinin meydana çıkması da ekin bu ilk şekline işaret eder. İlerleyen zamanlarda, ilgi ekindeki *n*'nin nazallaşmasıyla, bu ekin yeni şekli ortaya çıkmış ve böylece geç dönem Ana Türkçede bu ek belirtme ekinden ayrılmıştır. (Tekin, 2013: 157-160).

Grønbech ise ekin kökeni hakkında kesin bir şey söylemekten kaçınmasına rağmen, Thomsen'e uyararak bağımsız bir sözcükten gelişmiş olabileceğine dikkat çekerek *neñ* sözcüğünü ekin geliştiği sözcük olarak işaretler (Grønbech, 1995: 88-89).

Ekin Eski Türkçedeki biçimleri arasında $\{+neñ\}$ 'in olmasından hareket eden Kuznetsov da Grønbech'e benzer bir yaklaşımla ekin kökenini *neñ* sözcüğüne bağlamakta, ünlüsü daralarak ortaya çıkan $\{+nıñ\}$ biçiminin eski şekle göre daha çok rağbet bulduğunu, bunun sonucunda da $\{+neñ\}$ şekline karşı bağımsız bir şekil olarak çıktığını vurgulamaktadır (Kuznetsov, 1995: 231-233).

Gerhard Doerfer de Türkçe ilgi hali ekinin gelişimi konusunda bazı görüşler dile getirmiştir. Doerfer Eski Türkçede bulunan iki belirtme hali ekinde *en* ve *əG* eklerinin biz zamiriyle kullanımında *biz+ ən-g* şeklinin ortaya çıkmış olabileceğini $\{+g\}$ şeklindeki ilgi hâli ekinin *süñü-g batıñı* ibaresinde tespit edilebildiğini buradan hareketle ekin $\{+(n)In\}$ şekline gelişebileceğini ifade etmektedir (1993: 147-148).

Doerfer'in bu görüşüne karşı çıkan Tekin'e göre bu teori fonetik bakımından zayıftır. Ona göre **biz-n-g* gibi bir yapının *biz-n-g* (yani *bizing*) olarak değil **biziniğ* olarak sonuçlanması veya daha doğru olması için, orta ünlüsünün düzenli kaybı ile **bizniğ* şeklini alması gerekirdi (Tekin, 2013: 158). Talat Tekin'in fonetik gelişimine karşı çıktığı bu ekin $\{+nIG\}$ biçimlerine tarihî Türkçe metinlerde rastlamak mümkün olabilmektedir. Bu şekiller ileride üzerinde duracağımız $\{+nI\}$ ekiyle de ilgili olmalıdır.

1. $\{+nI\}$ İlgi Hâli Eki

Çağatay Türkçesinde görülen $\{+nI\}$ ilgi hâli ekinin kökeni üzerine birbirinden farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu ekin belirtme hâli ekinin işlev değiştirmesi sonucu ilgi hâli işleviyle ortaya çıktığı konusundaki görüşler daha çok taraftar bulmakta, bunun yanında ilgi hâli ekiyle kurulan köken birliği nedeniyle bu ekin işlevlerinde bir bulaşma olduğu yolunda çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Ekin $\{+nIn\}$ ilgi hâli ekinde geliştiği yönünde de bazı görüşler ileri sürülmüştür.

1.1. $\{+nI\}$ İlgi Hâli Ekinin Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Kullanımı

İlgi hâli ekinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumu Çetin Pekacar ve Filiz Meltem Erdem Uçar (2015) tarafından kaleme alınan makalede değerlendirildiğinden tekrara gidilmeyecek, burada eke dair farklı dönemlerde dikkatten kaçan hususlara yer verilmeyle yetinilecektir.

+nI ekinin edatlarla birlikte çekimlenerek kullanımına ilk olarak Köktürk dönemi metinlerinde rastlanmıştır. *Anı üçün* (KT, D, 3), (BK, D, 4, 28) gibi örneklerde belirtme hâli eki ilgi hâli eki işlevinde kullanılmıştır. Bu ekin belirtme hâli eki olduğu diğer belirtme hâli eki $\{+(In)\}$ 'in da edatlarla çekime girmesinden ve bir kalıp oluşturmasından anlaşılmaktadır: *antagıñ-ın üçün* (KT, G, 8, BK, K, 6), *bilmedöküg+in üçün* (BK, D, 20).

Köktürk dönemi eserlerinde dikkat çeken bir başka ilgi hâli eki ise {+Ig}'dir. Bu ek bir örnekte kullanılmış olup /n/ ünsüzüyle biten bir isim gövdesine gelmektedir:

Türk bodunıg atı küsi yok bolmazun tiyin (KT, D, 25).

Bu ek {+Ig}, Maniheist ve Budist metinler ile DLT'de yer alan {+nig} ekiyle karşılaştırılmalıdır. Bize göre bu örnekte /n/ ünsüzüyle biten gövdeden sonra yine /n/ ünsüzüyle başlayan bir ek geldiğinden tekrar eden bu ikinci ses yazıtların yazıcısı tarafından gösterilmemiş ve nadir görülen {+nig} eki {+ig} şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu ek DLT'de daha sıklıkla karşımıza çıkacak olan ve lehçesel bir ayırıma işaret eden {+nig} ekiyle ilgili olmalıdır. Köktürkçede görülen η-g nöbetleşmesini değerlendiren Mehmet Ölmez ise bu durumun tamamen imlayla ilgili olduğunu savunur (2010: 211-9). İmlayla ilgili görülmesine rağmen ilgi hâli ekinin {+nIg} şeklinde görülmesi durumu Maniheist ve Budist Türkçe eserlerde de nadiren de olsa devam etmiştir. Ağca'ya göre ilgi hâli ve diğer başka eklerde görülen η-g nöbetleşmesi Maitrisimit'in 1067 yılında kopya edilen Hami nüshasında da tespit edilmekte, *tülnüg tüşi, katunnug başı, tınlaglarınıg* gibi örnekler de görülmektedir (Ağca, 2012: 75). Yine Ağca'ya göre, ilgi hâli ekinde de karşımıza çıkan η-g nöbetleşmesi Maniheist-Budist Türk çevresinin klasik ve geç dönemlerinde yazılmış metinlerinde görülmez. Sadece **Scharlipp**'te *bilig-ler* (6) (<biliñler) örneğinde /η/ ünsüzü /g/ ile yazılmıştır. 11. yüzyılın ortaları ya da sonlarından sonra yazılmış bütün Maniheist-Budist Türk çevresi metinlerinde hem ekler hem de kelime köklerindeki /η/ ünsüzü /NK/ ile yazılmıştır. Dolayısıyla Kök Türkçede görülen /η/ ~ /g/ nöbetleşmesi, Uygur Türkçesi'nde 11. yüzyılın sonlarına kadar yazılmış metinlerde zaman zaman ortaya çıkmış, bu yüzyıldan sonra yazılmış metinlerde ise tamamıyla ortadan kalkmış, /η/ ünsüzü /NK/ ile yazılmıştır, denilebilir (Ağca, 2012: 75).

Maniheist ve Budist Türkçesi eserlerinde yukarıda konu edilen {+nIg} eki yanında Köktürk dönemi eserlerinde görülen ve zamirleri edatlara bağlamak için kullanılan {+nI} ekinin de ilgi hâli eki işleviyle kullanıldığı görülür:

Anı üçün kin sözlemiş ol.

Biz sizni teg burxanlıg kün tenrig körgeli bokagu-takılar emğekliğ bu sansarta kaltımız. (Eraslan, 2012: 135)

Karahanlı Türkçesi eserlerinde ise, ilgi hâli eki {+nIn}, {+nUn} olmakla birlikte, edatların ilgi hâli ekiyle oluşturduğu edat gruplarında {+nI} belirtme hâli ekinin kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık'ta karşımıza çıkmayan {+nIg} eki DLT'de ise son derece işlektir:

Yaşnat kılıç başnı üze kakkıl yar-a (DLT, 1984: II, EY 441/142)

Neteg kim orunsuz topık yuvlunur

Anı teg me devlet özüm yolunur (KB, 1991: 662)

DLT'de ilgi hâli eki, genellikle {+nig}, bazen de {+nIn} şeklindedir (Dankoff, Kelly, 1985: III, 322). {+nig} şeklinin ortaya çıkışını /n/ sesini takip eden /η/'nin nazal niteliğini kaybetmesine bağlayan (dissimilation) Dankoff ve Kelly, bunun sonucunda ben, sen ve ol zamirlerinin ilgi hâli ekli durumunun anig, menig ve senig şeklinde olduğunu belirtirler (Dankoff, Kelly, 1982: 67). Bu seslik durumun aksine olarak son sesinde /n/ bulunmayan örneklerde de ekin {+nig} şeklinde olduğu görülmektedir. Ek söz konusu seslik olay neticesinde {+nig} şekline gelişmişse bile genelleşmiş ve bütün isim kök ve gövdelerine gelecek biçimde yaygınlaşmıştır. Bu ek eğer sadece bir yazım özelliğini ifade edecek biçimde {+nIn} yerine {+nig} şeklinde kullanılmamışsa daha sonraki dönemlerde karşımıza çıkacak {+nI} ilgi hâli ekine de kaynaklık etmiş

olmalıdır. DLT'de ekin hem /n/ ile biten hem de sonunda /n/ bulundurmeyen isim kök ve gövdelerinden sonra kullanıldığı tespit edilmiştir:

Erniĝ süñüki (Dankoff, Kelly, EY,574), *bir birniĝ yazukın* (Dankoff, Kelly, EY,378), *ayakniĝ yaruki* (Dankoff, Kelly, EY, 378) vb. (Dankoff, Kelly, 1985: III, 321).

Ağca, Kaşgarlı'nın Argucada görülen /ŋ/~g/ değişimiyle ilgili olarak eserinde geçen nottan hareketle, bu değişimin söz konusu lehçeye ait bir özellik olabileceğini ihtiyatla belirttikten sonra bu çevreye ait Uygur harfli Yarkent dokümanlarında ilgi hâli ekinin birkaç örnekte $\{+nI\}$ şeklinde *bu yirniĝ ev(v)e[l had(d)ı]* *Bugra beĝniĝ satmıĝ yir* (I, 18-19), *bu yirniĝ ev(v)el haddi* (IV, 8-9), *biziĝde kin* (I, 14) gibi örneklerde görüldüğünü ifade eder (Ağca, 2012: 76-77).

Bir ara şekil olmaksızın $\{+nI\}$ ekinin tam bir ilgi hâli eki şeklinde kullanılmasının Çağatay Türkçesi döneminde gerçekleştiği genelde kabul edilmiştir. Her ne kadar Harezmi Türkçesi gramerini ele alan çalışmalarda $\{+nI\}$ şeklindeki ilgi hâli ekinin varlığına işaret edilmese de, Brockelmann Ostürkische Grammatik'te (1954: 153) Rabguzi'nin Kısası'l-Enbiya adlı eserinde geçen bir *Miryamni* "Marias" 34, 13 örneğini vermiştir¹. Şüpheli olan bu örnek bir tarafa bırakılacak olursa Harezmi Türkçesinin en önemli eserlerinden olan Nehcü'l-Feradis'te çok açık bir şekilde $\{+nI\}$ ilgi hâli ekiyle kurulmuş yapılarla karşılaşılmaktadır:

Ya Sa'd barĝıl kavmuĝnu cümlesini bir yerke yığĝıl (NF, 76/2)

Bu anamı hakkını ötemiĝ bolĝay mu men (NF, 287/5)

Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde $\{+nI\}$ ilgi hâli eki yaygın olarak tespit edilebilmektedir. Bu eke kısaltılmış genitif eki adını veren Eckmann'a göre bu ek belirtme hâli eki $\{+nI\}$ ile aynılık taşıdığından analogi yoluyla $\{+(I)n\}$ belirtme hâli eki de ilgi hâli eki işlevinde kullanılabilir (Eckmann, 1988:57-58):

Efrasyabı oĝlı, yığlamakıĝını sebebi, bir kırgavulı iskenesi, köñlin kuşın, Mısr ulusın barı vb.

Çağdaş Türk lehçelerinden Özbek Türkçesi (konuşma dilinde ve ağızlarda), Yeni Uygur Türkçesi, Karaçay-Balkar Türkçesi ve Kumuk Türkçesinde de $\{+nI\}$ ilgi hâli eki kullanılmaktadır (Räsänen: 1957: 56-58). Pekacar ve Erdem Uçar da (2015: 447-448), Azerbaycan Türkçesi ve onun çeşitli ağızlarında, İran Türk ağızlarıyla, Türkiye Türkçesinin Muğla, Rize ve Kars ağızlarında $\{+nI\}$ ilgi hâl ekli çekimlerin bulunduğunu kaydetmişlerdir.

Tarihî ve Çağdaş Türk lehçelerinde ilgi hâli ekinin durumu Räsänen tarafından özet olarak şu şekilde gösterilmiştir:

n (nach Vok.), +ŋ(nach Kons.): atu.

n+ŋ: (nach Volk.), +ng(nach Kons.): uig, osm. az. kom. kar. ,

n+ŋ (auch nach Kons.): çağ.. otu. Uzb. mis: tpt. tob. tum. tara. tur. bar.

n+ŋ, t+ŋ (nach t):kaz. kc. koib. krg. (nach Castr. l+ŋ nach l)

n+ŋ, d+ŋ, t+ŋ (nach n) kzk. tura.

n+ŋ, d+ŋ, t+ŋ. nog. oir. tel. Şor. kyz. küer. sag. blt. kam., soj.

¹ Bu eserin Aysu Ata (1997: I, 237) tarafından yapılan yayını esas alınarak yapılan taramada $\{+nI\}$ ilgi hâli ekini almış bir örnek tespit edilmemiştir. 166v/18'de geçen *Meryemni anası beytü'l makdisga eltip koydı* cümlesinde *Meryemni anası* bir grup oluşturmamakta, *Meryemni* kısmı cümlelerin nesnesi, anası ise öznesi durumundadır. Yani $\{+nI\}$ eki belirtme hâli eki işlevindedir.

j+ŋ (nach Vok.), +ŋ (nach Kons.): krm. kar

n+n: kaz. (Bal. 103)

n+n, d+n, t+n: kkir, nog.

n+ŋ, d+ŋ, t+n, n+n, d+n, t+n: bšk.

m, ni: otu. Uzb. (Tsk.), krc. blk.

nī, nī: kmk. (Räsänen, 1957: 57).

1.2. $\{+nI\}$ İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine Görüşler

A. $\{+nI\}$ İlgi Hâli Ekini Köken Olarak Eski Türkçedeki Belirtme Hâli $\{+nI\}$ Ekinden Getirenler

Talat Tekin, ilgi hâli ekinin kökeni ile ilgili makalesinde Ramstedt'in Kumukça'da görülen $\{+nI\}$ şeklindeki ilgi hâli ekinde nazallığın olmamasının ilgi hâlinin ilk şeklinde de nazallık bulunmadığına yönelik bir delil olduğuna yönelik iddialarını çürütmek için Kumukçada ilgi hâli ekinin $\{+nI\}$ belirtme hâli ekiyle aynı olduğunu söyler ardından da Çağataycada görülen bu tip örneklerin de eski belirtme eki $\{+nI\}$ ile ilişkili olduğunu ifade eder (Tekin, 2013:158). Yani Tekin'e göre Çağatay Türkçesindeki $\{+nI\}$ belirtme hâli ekiyle aynıdır.

Zeynep Korkmaz'a göre, *anı için* gibi örneklerde görülen $\{+nI\}$ eki belirtme hâli ekinin ilgi hâli ekinin yerini tutan (ve Türkçenin sentaksıyla ilgili) özel bir kullanılışı olmalıdır. Yani bu hâl eki için edatının zamirlerden ve iyelik eklerinden sonra belirtme hâli eki istemesiyle ilgili özel bir durumdur ve bu kullanımında ilgi hâli görevi üstlenmiştir (Korkmaz, 1995: 95).

B. $\{+nI\}$ İlgi Hâli Ekini Belirtme Hâli Ekinin İşlevinde Görülen Değişiklikler Sonucu Ortaya Çıkmış Sayanlar

Rüstemov ve Gabain, Taşkent ve Semerkant ağızlarında ilgi hâli fonksiyonunda görülen $+nI$ ekini, belirtme ve ilgi hâli ekleri arasındaki görev değişikliği olarak açıklamışlardır (Pekacar, Erdem Uçar, 2015: 445).

İlgi hâli ekinin bağımsız bir sözcükten geliştiğini düşünen ve bu ekin önceleri hâl eki değil bir türetme eki olabileceğini savunan Grönbech (1995:88-89), bu ekin bu durumdayken adlardan sahiplik adları türettiğini iddia etmiştir. Grönbech ilgi hâli ekinde *neŋ* gibi bir ad görmenin akla yatkın olduğunu savunur. Grönbech, başlangıçta ilgi ve belirtme hâli ekleri arasında kaynakta bir ilgi olmadığını bu durumun da ilgi hâlinin akli olan varlıkları karşılayan sözcüklerde bulunmasından buna karşın belirtme hâli ekinin doğrudan doğruya şahıs adlarına gelmesinden anlaşıldığını belirtir Grönbech'e göre iki ek arasında zaman içerisindeki işlevsel yakınlaşma $\{+nI\}$ belirtme hâli ekinin ilgi hâli işleviyle ortaya çıkmasına neden olmuştur (1995:141).

Leyla Karahan'ın bu konudaki görüşleri dikkate değerdir. Karahan, (1999: 610), "Yükleme (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler" adlı çalışmasında belirtme hâli ekinin bazı dönemlerde ilgi hâli eki yerine kullanıldığını, bu ekleri birbirine yaklaştıran durumun aralarındaki fonksiyon paralelliği olduğunu, her iki ekin de belirtme görevi yaptığını ifade ederek şu görüşlere yer verir: "Yükleme ve ilgi hâli ekleri, diğer hâl ekleri gibi ileriye doğru münasebetler kuran ekler değildir. Fonksiyonları eklendikleri kelimelerle sınırlıdır. Yükleme hâli eki nesnenin belirticisidir, nesne yapıcı değildir. Var olan nesneye belirlilik kazandırır. İlgi hâli eki de isme belirtme, sahiplik, mensubiyet, ilgi vb. anlam kazandıran bir ektir. Yükleme ve ilgi hâli ekinin bu fonksiyonları 'ismin kendi dışındaki kelimelerle münasebetini ifade eden bir gramer kategorisi' şeklinde tanımlanan 'hâl' kavramına uygun düşmemektedir. Bu iki ekin hâl eki sayılması doğru değildir. Yükleme hâli vardır; ancak bu hâl

eksizdir. Ek, yükleme hâlindeki nesnenin belirticisidir. İlgî hâlinin varlığı meselesi tartışmalıdır. Ancak burada da ek belirtme görevi yapmaktadır. İşte bu sebeple hâl ekleri değerlendirilirken her iki ekin de başka kelimelerle münasebet kuran ekler olmadıkları noktasından hareketle diğer hâl eklerine benzemedikleri hususu göz önünde bulundurulmalı ve bu iki ek, hâl kategorisi içinde değil, ayrı bir kategori içinde işlenmelidir.”

Çağatay Türkçesinde görülen $\{+nI\}$ ilgi hâli eki üzerine özgün bir bilimsel makale yayınlayan Çetin Pekacar ve Filiz Meltem Erdem Uçar (2015:451) da birçok görüşü değerlendikten sonra ekin belirtme hâli ekinin işlev değiştirmesi sonucu ortaya çıktığı kanısına varmışlardır.

C. Eki Bağımsız Köklere Dayandıran Görüşler

Eckmann çok açık ifade etmese bile Çağatay Türkçesindeki $\{+nI\}$ şeklindeki ilgi hâli ekinin bağımsız bir ek olduğunu sezdirenen ifadeler kullanmıştır. Eckmann ekin $\{+nIn\}$ şeklindeki ekten kısaltılmış olacağını düşünmüş olmalıdır ki, bu eke kısaltılmış ilgi hâli eki adı vermiş, $\{+nI\}$ ilgi hâli ekinin belirtme hâli eki $\{+nI\}$ ile şekilce aynılık taşıdığı için karıştığını, hatta bu karışmanın iyelik eklerinden sonra gelen $\{+(I)n\}$ belirtme hâli ekine de etki ederek bu ekin de ilgi hâli işlevinde kullanılmasına sebep olduğunu belirtmektedir (Eckmann,1988: 57-58).

Özbek Türkçesini konu alan gramerinde Bodrogligeti ise, ayrıntıya girmeden $\{+nI\}$ ekinin $\{+nIn\}$ ekinin ağızlardaki bir biçimi olduğuna işaret eder ve işlevleri bakımından iki ilgi hâli eki arasında bir fark olmadığına fakat klasik Özbek edebiyatında kullanılmasından dolayı $\{+nI\}$ ekinin statüsünün daha yukarıda olduğuna değinir (Bodrogligeti, 2003: I/76).

Abdurahmanov, Şaabdurahmanov ve Hacıev tarafından ortaya konulan *Özbek Tili Grammatikası I Tom Morfolojiya* adlı çalışmada günümüz Özbek Türkçesinin konuşma dilinde de yaygın olarak kullanılan bu şeklin ilgi hâli ekinin sonundaki *damak n*'sinin düşmesi sonucunda ortaya çıktığı ifade edilmiştir (Pekacar, Erdem Uçar, 2015: 445).

D. $\{+nI\}$ İlgî Hâli Eki Üzerine Tarafımızdan İleri Sürülen Görüş

Yukarıda ekin kökeni üzerine ileri sürülen görüşlerin hepsi tartışmaya değerdir. Bununla birlikte ekin kökenini açıklamak konusunda bazı tereddütler hala vardır. Başka bir hâl ekinin bir diğer hâl ekinin yerine kullanıldığı örnekler Türkçenin her döneminde rastlamak mümkündür. Bu durum belirtme ve ilgi hâli ekleri için de geçerlidir. Nitekim Korkmaz'ın da işaret ettiği gibi zamirlerin edatlarla kullanımında günümüz Türkçesinin aksine ilgi yerine belirtme hâli eki kullanılmıştır. Fakat bu durum Eski Türkçede gördüğümüz ve özellikle edatlardan önce belirtme hâli ekinin kullanılmasıyla ilgili istemsel bir durumdur. Söz konusu örnekler dışında belirtme hâli ekinin ilgi hâli eki işleviyle kullanıldığı daha birçok örneği Türkçenin farklı tarihî dönem eserlerinde bulmak mümkündür. Dolayısıyla bu istemsel ve geçici durum bizce Çağatay Türkçesinde ortaya çıkan ve kullanımlarında belirtme hâli ekiyle net bir biçimde ayrılan $\{+nI\}$ ilgi hâli ekinin kökenini açıklamaya yeterli gelmemektedir.

Tarihi Türk lehçelerine ait eserlerin maalesef ki yazım özellikleri hala yeterince ortaya çıkarılmış değildir. Özellikle Arap harfli metinlerin yazım özellikleri ciddi araştırmaları beklemektedir. Tarihi metinlerimizden Divânü Lugatî't-Türk bu anlamda iyi araştırılmış bir metin olarak diğer eserlerimizden ayrılmaktadır. Söz konusu eserde ortaya konulan yazım özellikleri, ilgi hâli ekinin daha önce ortaya konmamış farklı bir biçiminin fark edilmesini sağlamıştır. Dankoff ve Kelly (1985: III/322-323) tarafından hazırlanan DLT tercümesinin son cildinde ilgi hâli ekinin eserin yazım özelliklerine

bağlı olarak {+nig} nadiren de {+nIη} olduğu belirtilmiştir. /n/ sesini takip eden /η/'nin nazal niteliğini kaybetme eğilimi vardır. Bu nedenle DLT'de men, sen, ol gibi sonu /n/ ile biten zamirlerin ilgi hâl ekli şekli menig, anig, senig'dir (Dankoff ,Kelly, 1982: I/62).

Bir seslik olay neticesinde ortaya çıkan ve lehçesel ayırıma işaret eden {+nig} ilgi hâli ekinin sonu /n/ ile bitmeyen isimlerle de kullanıldığı görülür: *keyiknig, ernig, yatnig, öznig* vb.

Maniheist ve Budist Türkçe eserlerle, DLT'de tespit edilen {+nIg} ilgi hâli ekinin Çağatay Türkçesinde görülen {+nI} ilgi hâli ekinin kökeni olduğu düşüncesindeyiz. Abdurahmanov, Şaabdurahmanov ve Hacıev (1975: 204-205) modern Özbekçe'de de görülen bu eki köken olarak {+nIη} ekinin sonundaki damak sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkmış olarak gösterse de bu düşünce eksiktir. Bu ekin sonundaki sesin düşmesi için bir ara evre olmalıdır. Bizce bu ara evre daha 11. yüzyılda gerçekleşmiş ve ek önce {+nIg}, daha sonra da sonundaki /g/ sesini kaybetmesiyle {+nI} şekline gelmiştir. Harezmi Türkçesinde tespit edilen {+nI} şeklindeki örnekler buna işaret etmektedir. Ek biçim ve işlev bakımından en eski yazılı kaynaklarımızda görülen belirtme hâli ekine de benzediğinden bu ekle karıştırılmıştır.

Sonuç

- İleri sürülen görüşler çerçevesinde ilgi hâli ekiyle belirtme hâli eki arasında bir köken ortaklığı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu ekler zamanla ayrılmış, ilgi hâli eki isim-isim ilişkisi kurmak üzere görev almıştır. Belirtme hâli eki ise, nesne durumundaki ismi bir artikel gibi belirlemek üzere isimlere eklenmiştir.
- İlgi hâli ekinin ilk şekli üzerine ileri sürülen görüşler hala tartışmalıdır.
- Belirtme ve İlgi hâli ekleri arasındaki işlev karışması dikkat çekicidir. Belirtme hâli eki tarihî metinlerimizde ilgi hâli eki işleviyle karşımıza çıkmaktayken, ilgi hâli ekinin belirtme hâli eki işleviyle kullanımına rastlanmamıştır. Bu durum ilgi hâli ekinin hâl eki olmadığı yönündeki görüşlere dikkate değer bir veri sağlamaktadır. Çünkü karışma dediğimiz olay yüklemle hâl ekli isimler arasındaki istemsel bir durumdur ve ilgi hâli eki yüklemle diğer hâl kategorilerinin kurduğundan farklı istemsel bir ilişkiye sahip olduğu için herhangi bir hâl ekiyle karışması söz konusu olmamıştır.
- Çağatay Türkçesinde görülen {+nI} şeklindeki hâl ekinin belirtme hâli eki olan {+nI} ekiyle bir ilgisi yoktur. Her ne kadar Eski Türkçede *bizni teg, anı üçün* gibi sözcük gruplarında belirtme hâli ekinin ilgi hâli eki işleviyle kullanıldığı tespit edilmişse de, bu kullanımlar edatlarladır. Aynı durum {+(I)n} belirtme hâli eki için de geçerli olup (antağın için vb.) bu belirtme hâli ekinin kullanımları da edatlarladır. Bu iki belirtme hâli ekinin tamlama içinde bir başka isimle tamlayıcı tamlanan ilişkisi kurduğuna ilişkin örnek tespit edilememiştir. Bu durum Harezmi Türkçesiyle başlamış Çağatay Türkçesindeyse yaygınlaşmıştır.
- Çağatay Türkçesinde iyelikten sonra kullanılan {+n} belirtme hâli eki de ilgi hâli eki işleviyle kullanılmıştır. Bizim düşüncemize göre {+(I)n} belirtme hâli eki {+nI} ekine analogi yoluyla tamlanan tamlayıcı ilişkisi kuran bir ek olarak kullanılmıştır.
- Çağatay Türkçesinde görülen {+nI} ilgi hâli eki Köktürk, Maniheist ve Budist çevre metinleriyle Divanü Lugati't-Türk'te sıklıkla karşımıza çıkan {+nIg} şeklindeki ilgi hâli ekinin sonundaki /g/ sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu düşme Karahanlı Türkçesinin son dönemlerine doğru meydana gelmiş olmalıdır ki, ek

sonunda görülen /g/ sesini koruyan hem Harezmi hem de Çağatay Türkçesinde $\{+nI\}$ şeklinde ortaya çıkmıştır.

- g. Abdurahmanov, Şaabdurahmanov ve Hacıev tarafından ortaya konulan günümüz Özbek Türkçesinin konuşma dilinde de yaygın olarak kullanılan $\{+nI\}$ ilgi hâli ekinin $\{+nıŋ\}$ ekinin sonundaki *damak n'sinin düşmesi* sonucunda ortaya çıktığı yönündeki düşünce eksiktir. Çünkü Özbek Türkçesinde damak n'sinin korunduğu ilgi hâli eki hala yaşamaktadır. Ayrıca damak n'sinin hemen düşmesi değil, önce nöbetleşerek sonra da kalıcı olarak /g/ sesine döndükten sonra düşmüş olduğu düşünülmelidir. Yani Özbek, Yeni Uygur, Kumuk, Karaçay-Balkar Türkçelerinde gördüğümüz $\{+nI\}$ ilgi hâli eki de; $\{+nIŋ\} > \{+nIg\}$, $> \{+nI\}$ şeklinde gelişen ilgi hâli ekidir.

Kaynakça

- AĞCA, Ferruh, (2012), “Eski Türkçe Metinlerde /ŋ~/g/ Değişkenliği Üzerine”, *Türkbilgi*, 2012/23: 69-82.
- ARGUNŞAH, Mustafa, (2013), *Çağatay Türkçesi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ATA, Aysu, (1997), *Kıssı’-Enbiya, Giriş, Metin, Tıpkıbasım*, Ankara: TDK Yayınları.
- BODROGLİGETİ, A. J. E (2003), *An Academic Reference Grammar of Modern Literary Uzbek*, Los Angeles: Lincom Europa.
- BROCKELMANN, C., (1954), *Osttürkische Grammatik Der İslamischen Litteratur Sprachen Mittel Asiens*, Leiden.
- ÇAĞATAY, Saadet, (1954), “Türkçede ŋ~ğ sesine dair”, *TDAY-Belleten* 1988, Ankara: 15-30.
- DANKOFF, R., KELLY, J. (1982-85), *Compendium Of The Turkic Dialect*, C I-III, USA: Harvard Üniversitesi Basımevi.
- ECKMANN, Janos, (1988), *Çağatayca El Kitabı*, (Çev.: Günay Karaağaç), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ERASLAN, Kemal, (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- GERHARD, Doerfer, (1993), *Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- GRÖNBECH, K., (1995), *Türkçenin Yapısı*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1999), “Yükleme (Accusative) ve İlgî (Genetive) Hal Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler” *3.Uluslararası Türk Dil Kurultayı-1996, Bildiriler*, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep, (1995), “uçun ~ için ~ için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara: TDK Yayınları: 94-97.
- KUZNETSOV, Petro İ., (1995), “Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair”, *TDAY-Belleten*, Ankara: 193-262
- ÖLMEZ, Mehmet (2010), “Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır?”, *I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Editörler: Cengiz Alyılmaz vd.), Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları: 211-220.
- PEKACAR Çetin, ERDEM UÇAR Filiz Meltem, (2015), “Çağatay Türkçesinde +nI İlgî Hâli Eki”, *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, UDES: 443-456.
- RÄSÄNEN, Marti, (1957), *Materialien Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen*, Helsinki.
- RÄSÄNEN, Marti, (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- TEKİN, Talat, (2013). “Türkçe İlgî Hâli Ekinin Kökeni Üzerine”, (Çev.: Gökçen Bilgin). *Dil Araştırmaları* (13): 157-162.